

## КОМПОЗИЦІЙНІ МОДЕЛІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СВІТІВ В АНГЛОМОВНІЙ НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ

### COMPOSITIONAL MODELS OF REPRESENTATION OF ALTERNATIVE WORLDS IN ENGLISH-LANGUAGE SCIENCE FICTION

Веремчук Е.О.,

*orcid.org/0000-0003-2926-2090*

*доктор філологічних наук, професор,*

*професор кафедри англійської філології та лінгводидактики  
Запорізького національного університету*

Лешкевич І.І.,

*orcid.org/0009-0000-4819-1721*

*аспірант кафедри англійської філології та лінгводидактики  
Запорізького національного університету*

У статті розглянуто композиційні механізми, за допомогою яких англomовна наукова фантастика репрезентує альтернативні світи як когерентні художні реальності. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в науково-фантастичному наративі «інший світ» не є пасивним тлом сюжету, а функціонує як складна семіотична конструкція з власними онтологічними, соціальними й когнітивними законами; відповідно, саме композиція забезпечує керуване введення цих законів у текст і робить їх інтерпретованими для читача. Метою статті є виявлення та опис композиційних моделей репрезентації альтернативних світів і встановлення їхніх функцій у процесі world-building. Матеріалом дослідження слугують фрагменти англomовної SF-прози XX–XXI століть (зокрема твори А. С. Clarke, У. К. Le Guin, А. Weir, Т. Chiang, М. Johnson, J. VanderMeer, F. Herbert, М. Brooks, К. S. Robinson), у яких виразно простежуються різні способи дозування та легітимації знання про світ. У результаті виокремлено три базові композиційні моделі. Експозиційна модель вводить правила альтернативної реальності через відносно цілісні пояснювальні блоки та стабілізує онтологію світу, зменшуючи невизначеність інтерпретації. Мозаїчна (фрагментована) модель організує світ як результат поступового складання з розсіяних сегментів і перетворює неповноту знання на композиційний ресурс, посилюючи ефект іншості. Псевдодокументальна модель конструює світ через вставні «джерельні» форми (епіграфи, інтерв'ю, звіти, довідки тощо), формуючи відчуття архівності та інституційної пам'яті й демонструючи епістемічний порядок альтернативної реальності. Зроблено висновок, що зазначені моделі описують різні способи керування доступом читача до онтологічної інформації про «інший світ» і можуть бути використані як типологічний інструмент для подальшого аналізу SF-наративів.

**Ключові слова:** англomовна наукова фантастика; альтернативний світ; художній світ; композиційні моделі; наративна організація.

The article examines compositional mechanisms through which English-language science fiction represents alternative worlds as coherent fictional realities. The relevance of the study is stipulated by the fact that in SF narrative, an “other world” is not a passive background for plot development but functions as a complex semiotic construct governed by its own ontological, social, and cognitive laws; accordingly, composition provides the controlled introduction of these laws into the text and makes them interpretable for the reader. The aim of the article is to identify and describe compositional models of alternative-world representation and to determine their functions within world-building. The research material comprises fragments of English-language SF prose of the twentieth and twenty-first centuries (including works by A. C. Clarke, U. K. Le Guin, A. Weir, T. Chiang, M. Johnson, J. VanderMeer, F. Herbert, M. Brooks, and K. S. Robinson) that clearly demonstrate different modes of distributing and legitimising knowledge about the world. As a result, three basic compositional models are distinguished. The expository model introduces the rules of an alternative reality through relatively coherent explanatory blocks and stabilises the world's ontology, thereby reducing interpretive uncertainty. The mosaic (fragmentary) model organises the world as the outcome of gradual assembly from dispersed segments and turns informational incompleteness into a compositional resource that enhances the effect of otherness. The pseudo-documentary model constructs the world through embedded “source-like” forms (epigraphs, interviews, reports, reference entries, etc.), producing an archival effect and institutional memory while foregrounding the epistemic order of the alternative reality. The study concludes that these models describe different ways of managing the reader's access to ontological information about the “other world” and can be used as a typological tool for further analysis of SF narratives.

**Key words:** English-language science fiction, alternative world, fictional world, world-building, narrative organisation.

**Постановка проблеми.** Сучасна англomовна наукова фантастика моделює альтернативні форми реальності, тому «інший світ» у ній виступає не тлом сюжету, а семіотично складною конструкцією з власними онтологічними, соціальними й когнітивними законами. Ключовою

проблемою сучасних студій є з'ясування того, якими структурними й композиційними механізмами забезпечується цілісність і переконливість такої реальності для читача. На відміну від реалістичної прози, де світ тексту корелює з позатекстовою дійсністю, у науковій фантастиці композиція

виконує не лише формотворчу, а й пояснювальну та когнітивну функції, організовуючи процес world-building.

**Актуальність** дослідження композиційних моделей репрезентації альтернативних світів зумовлена загальним вектором розвитку сучасної теорії літератури, зокрема наратології та теорії можливих світів, які дедалі більше зосереджуються на аналізі способів організації художньої реальності в тексті.

**Аналіз останніх досліджень.** У сучасних студіях про «інші світи» в науковій фантастиці домінує наративно-конструктивістський підхід: світ трактується як результат текстових процедур керування онтологічною інформацією та читацькою інтерпретацією, що узгоджується з концепцією *storyworld* як когнітивно-інтерпретаційної моделі [1]. Окремо розвиваються дослідження паратекстових механізмів світотворення: вигадані епіграфи функціонують як інструмент «критичного world-building» [2], а уточнення поняття *paratext* забезпечує методичне розмежування внутрішньотекстових і позатекстових каналів конструювання світу [3]; в українському контексті показано інтерпретаційний потенціал навіть мінімальних периферійних елементів [4]. Додатково релевантним є трактування світобудови як евристичного моделювання і “grand-scale speculation” у спекулятивній прозі [5].

**Постановка завдання. Мета дослідження** – виявити та описати композиційні моделі репрезентації альтернативних світів в англomовній науковій фантастиці й установити їхні функції у процесі world-building. У відповідності з метою необхідно:

- окреслити теоретичні підходи до аналізу альтернативних світів у художньому тексті;
- уточнити роль композиції як механізму конструювання та подання знання про «інший світ»;
- виокремити та визначити експозиційну, мозаїчну (фрагментовану) і псевдодокументальну композиційні моделі репрезентації альтернативних світів;
- описати їхні діагностичні ознаки та функціональні ефекти (стабілізація онтології, керування невизначеністю, легітимація/джерелізація знання);
- проілюструвати реалізацію моделей на матеріалі вибраних англomовних науково-фантастичних творів.

**Об’єкт дослідження** – альтернативні світи у англomовній науково-фантастичній прозі.

**Предмет дослідження** – композиційні моделі репрезентації альтернативних світів (експозиці-

йна, мозаїчна, псевдодокументальна) та їхні текстові механізми реалізації в англomовній науковій фантастиці.

**Виклад основного матеріалу.** Відповідно до поставленої дослідницької мети, альтернативний світ розглядається як композиційно організований процес: світ у науково-фантастичному тексті не «існує наперед», а поступово конструюється в міру розгортання наративу й керованого дозування інформації. Відповідно, центральним об’єктом аналізу є не тематичні характеристики «іншого світу», а моделі його подання, тобто повторювані способи організації тексту, що забезпечують когерентність та інтерпретованість художньої реальності.

У результаті проведеного дослідження виокремлюємо три базові композиційні моделі репрезентації альтернативних світів в англomовній науковій фантастиці: експозиційна модель (світ вводиться через відносно компактні, структурно цілісні блоки “первинного знання”); мозаїчна (фрагментована) модель (світ збирається з розсіяних сегментів, які читач синтезує у цілісну картину); псевдодокументальна модель (світ легітимується й деталізується через вставні «документальні» форми: уривки, довідки, протоколи, епіграфи тощо).

Проаналізуємо кожну з моделей за наступним алгоритмом: (а) надання визначення; (б) виокремлення атрибутивних ознак; (в) вставновлення функції у world-building; (г) виділення текстових маркерів композиційної реалізації. Така процедура дозволить порівняти проаналізовані моделі й виявити, як саме композиція перетворюється на інструмент «керування доступом» до іншого світу.

**Експозиційна композиційна модель** репрезентації альтернативного світу ґрунтується на тому, що базові правила «іншої реальності» вводяться до тексту відносно цілісними, інформаційно насиченими фрагментами. Йдеться не просто про «опис місця дії», а про структурований наративний блок, який виконує функцію стартового налаштування читацької інтерпретації: що саме в цьому світі вважається нормою, які його фізичні/соціальні параметри, де проходять межі можливого. У науковій фантастиці ця модель особливо продуктивна, бо дозволяє авторові легітимізувати іншість через кероване, раціоналізоване подання знання: читач отримує не випадкові натяки, а мінімальний «пакет правил», без якого подальші події не зчитуються як когерентні.

Композиційно експозиційна модель найчастіше реалізується або на початку твору, або

у «порогових» епізодах – у момент першого контакту з новим об'єктом, середовищем чи принципом, який і становить ядро альтернативного світу. Показовим є *Rendezvous with Rama* Артура Кларка [6]: роман вибудовує світову новизну через послідовне введення читача у параметри феномена Рами та логіку людської взаємодії з ним; первинна частина оповіді працює як орієнтаційний модуль, де подається необхідний каркас знання (що це за об'єкт, які його масштаби, чому він змінює звичний порядок речей) і лише потім запускається драматургія. Саме тут експозиція не «зупиняє» сюжет, а дисциплінує його: подія стає зрозумілою лише в тому разі, якщо читач попередньо прийняв запропоновані правила світу.

Важлива ознака цієї моделі – пояснювальна спрямованість, яка часто набуває майже інструктивного характеру: автор розгортає причинно-наслідкові зв'язки, вводить класифікації, узагальнення, уточнює терміни або принаймні задає стабільні референти, що зменшують невизначеність. У *The Martian* Енді Вейра [7] експозиційність проявляється через те, що світ Марса й умови виживання подаються як система операційних обмежень і ресурсів; наратив багаторазово повертається до «правил середовища», аби зробити логіку рішень персонажа прозорою для читача. У результаті альтернативний світ постає не як декоративна екзотика, а як перевірювана модель, де навіть дрібні деталі є когерентно узгодженими.

Експозиційна модель має також легітимізаційну функцію: вона створює ефект раціональності іншого світу, навіть якщо цей світ принципово відрізняється від «нульового» горизонту реальності читача. У *The Left Hand of Darkness* Урсули Ле Гуїн [8] ця функція досягається через подання світу Гетену в режимі квазі-етнографічного введення: читач отримує початкові орієнтири щодо соціальних норм і категорій, необхідних для інтерпретації подальших епізодів; композиційно це працює як «вхідний словник» до іншої культури. Характерно, що навіть коли подальший текст ускладнює або проблематизує первинні уявлення, експозиційний каркас лишається опорою, до якої читач може «дочитувати» нові фрагменти світу.

Отже, експозиційна композиційна модель забезпечує три ключові ефекти. По-перше, вона знижує онтологічну невизначеність, формулюючи мінімальний набір правил, потрібних для розуміння подій. По-друге, вона організує темп відкриття світу, фіксуючи, що саме читач має знати «вже зараз», а що може бути відкладено.

По-третє, вона вбудовує світ у причинно-наслідкову логіку наративу, завдяки чому інше постає не довільним, а внутрішньо мотивованим. Саме тому експозиційна модель є базовою для типології: її найпростіше діагностувати й порівнювати, а відтак – використовувати як відправну точку для аналізу мозаїчних і псевдодокументальних форматів світотворення.

**Мозаїчна (фрагментована) композиційна модель** ґрунтується на принципі **розподіленого подання світу**: альтернативна реальність не вводиться одним «пояснювальним блоком», а постає як результат поступового складання з розрізаних сегментів наративу. Читач отримує не готову «карту світу», а серію часткових даних – локальних спостережень, епізодів, зміщених у часі або перспективі описів, які потрібно синтезувати в когерентне ціле. У такий спосіб композиція працює як механізм керування доступом до знання: інше стає переконливим саме тому, що його доводиться реконструювати, а не лише приймати як пояснене.

Ця модель особливо характерна для сучасної англomовної *speculative fiction* і наукової фантастики, де ефект іншості часто досягається через контроль невизначеності: світ відкривається фрагментами, а «правила» виявляються ретроспективно, як висновок із того, що вже прочитано. Показовим прикладом є новела Теда Чіанга *Story of Your Life* [9], у якій композиційна фрагментація реалізується через взаємне переплетення двох часових планів: події, пов'язані з контактом і вивченням іншої системи мислення, подаються поруч із фрагментами приватної історії оповідачки, яка на перший погляд має інший статус і хронотоп. У результаті «інший світ» (у широкому сенсі – інша онтологія часу, інша модель причинності) не пояснюється прямолінійно, а поступово «складається» у свідомості читача через зіставлення сегментів, які змінюють значення один одного в міру просування наративу.

У мозаїчній моделі істотною є роль зміни перспективи або «оптики знання»: автор може показувати світ через обмежені позиції персонажів, які самі не володіють повною інформацією, або через послідовні зсуви фокусу (від подієвого до рефлексивного, від приватного до системного). Саме тому фрагментація тут не дорівнює хаотичності: композиційна розірваність є керованою і спрямованою на те, щоб підтримувати напругу пізнання та одночасно дозувати онтологічні дані. У романі Мікаїї Джонсон *The Space Between Worlds* [10] альтернативність світу (паралельні «версії» реальності) подається не як статичний

опис, а через ланцюг епізодів перетину між світами й зіставлення соціальних контекстів, щоразу відкриваючи читачеві нову порцію правил і обмежень такого переміщення. Композиційно це створює ефект поступового розширення горизонту: читач розуміє логіку світу через повторювані, але щоразу модифіковані ситуації переходу та наслідків цих переходів.

Ще один показовий різновид фрагментованої моделі пов'язаний із тим, що світ «збирається» з епізодів-спостережень, які не розкривають відразу причинності й не гарантують стабільної інтерпретації. У романі Джеффа Вандермеєра *Annihilation* [11] зона «Area X» постає як простір радикальної іншості, де навіть базові категорії опису (що є природним, що є штучним; що є загрозою, а що – середовищем) перестають бути очевидними. Композиційно це підтримується тим, що читач рухається за логікою послідовних відкриттів, але ці відкриття не зводяться до єдиного «пояснювального центру»; навпаки, кожен новий фрагмент досвіду уточнює або підважує попередній, через що світ зберігає керовану, але принципову непевність.

Отже, мозаїчна композиційна модель забезпечує специфічний тип *world-building*: альтернативний світ стає результатом інтерпретаційної праці читача, а не лише наслідком авторського «пояснення». Її ключовий ефект полягає в тому, що інше постає не як «подача інформації», а як процес впізнавання закономірностей у розрізних сегментах наративу. Саме тому така модель є принципово відмінною від експозиційної: вона не мінімізує невизначеність, а керує нею, перетворюючи невизначеність на композиційний ресурс.

**Псевдодокументальна композиційна модель** базується на включенні до художнього наративу вставних «документів», які імітують позалітературні жанрові форми – уривки з хронік, енциклопедій, підручників, звітів, стенограм, протоколів, листування, інтерв'ю тощо. На відміну від експозиційної моделі, де знання про світ подається переважно в «авторському» пояснювальному режимі, псевдодокументальна модель конструює інший світ через ефект архівності та джерельності: читач отримує враження, що світ уже має свою історію, інституції й дискурсивні практики, а текст лише відкриває доступ до частини «матеріалів» про нього. Саме тому ця модель особливо дієва для репрезентації альтернативних реальностей, що претендують на масштабність і внутрішню складність: документ стає носієм не лише інформації, а й соціального авторитету, з яким пов'язане це знання.

Композиційно псевдодокументальність працює як спосіб легітимації світу через множинність каналів пізнання. Художній текст ніби відмовляється від монополії одного оповідача і вводить у структуру твору «чужі голоси» – бюрократичний, науковий, публіцистичний, мемуарний, інструктивний. У результаті *world-building* відбувається не лише через повідомлення «що відбувається», а через демонстрацію того, як у цьому світі виробляється й циркулює знання (хто має право говорити, які жанри вважаються авторитетними, які інституції фіксують події). Такі вставки часто створюють ефект «щільності» реальності: альтернативний світ постає не як єдина сцена, а як багаторівнева система з власними механізмами пам'яті, права, науки, управління.

Канонічним прикладом моделі є *Dune* Френка Герберта [12], де перед розділами подаються епіграфи й уривки з умовно «історичних» або «наукових» текстів всередині вигаданого всесвіту, зокрема, фрагменти з творів Ірулан, довідкові та напівхронікальні вставки. Саме ці сегменти виконують подвійну функцію: з одного боку, вони «видають наперед» горизонти смислу (політичні, релігійні, історіософські), з іншого – моделюють відчуття, що події роману вже стали предметом осмислення, опису і кодифікації. Завдяки цьому світ *Dune* сприймається як такий, що має не лише географію і персонажів, а й власну історичну науку, пам'ять і дискурсивну ієрархію.

Більш радикально псевдодокументальна модель реалізується в *World War Z* Макса Брукса [13], де роман сконструйовано як корпус інтерв'ю й свідчень, зібраних після глобальної катастрофи. У ньому альтернативний світ «зшивається» не описом від єдиного оповідача, а через монтаж множинних голосів, локальних перспектив і дискурсивних ролей (очевидці, військові, чиновники, медики). Власне композиція і є механізмом репрезентації реальності: читач отримує світ як реконструкцію з фрагментів, але фрагментів саме документального характеру – таких, що претендують на фактологічність і ретроспективну раціоналізацію досвіду. У підсумку світ твору набуває особливої переконливості: іншість подається не як «вигадка», а як квазі-історичний матеріал, упорядкований за логікою свідчення та звіту.

Показовим сучасним кейсом (що додає матеріалу саме XXI століття) є *The Ministry for the Future* Кіма Стенлі Робінсона [14], де композиція систематично включає різні «жанри знання»: протоколи, урядові й корпоративні тексти, уривки з промов, аналітичні довідки, фрагменти «польових» свідчень. Така структура не просто

розширює інформаційне поле твору, а відтворює світ як мережу інституцій і дискурсів, що конкурують за пояснення причин, наслідків і способів дії. Важливо, що документ у цьому випадку не є декоративним елементом: він задає спосіб бачення реальності, де «інший світ» постає як результат взаємодії політики, науки, права і медіа, тобто як система, яку можна читати через її текстові продукти.

Отже, псевдодокументальна композиційна модель формує альтернативний світ через ефекти архівності, поліфонії та дискурсивної легітимації. Вона забезпечує не лише додаткову деталізацію, а й принципово інший режим переконливості: читач приймає інший світ як такий, що має власні механізми фіксації істини, інституційну пам'ять і «джерельну базу». Саме тому ця модель є методологічно продуктивною для типології: вона дозволяє аналізувати *world-building* як конструювання не лише подій і простору, але й епістемічного порядку альтернативної реальності.

**Висновки.** У результаті аналізу встановлено, що репрезентація альтернативних світів в англійській науковій фантастиці системно залежить від композиційної організації подання знання про світ. У цьому сенсі було виокремлено три базові композиційні моделі, які мають певні

відмінності. Експозиційна модель забезпечує швидке встановлення правил альтернативної реальності через відносно цілісні пояснювальні фрагменти; її ефектом є стабілізація онтології світу та зниження невизначеності інтерпретації. Мозаїчна (фрагментована) модель формує світ як результат керованого дозування інформації та читачкої реконструкції; її ключовий результат – перетворення неповноти знання на композиційний ресурс, що підсилює ефект іншості. Псевдодокументальна модель конструює альтернативний світ через вставні «джерельні» форми (епіграфи, інтерв'ю, звіти тощо), які легітимують реальність світу як таку, що має власний епістемічний порядок і інституційні механізми фіксації знання. Таким чином, визначені моделі можна інтерпретувати як різні способи керування доступом читача до онтологічної інформації: від її прямої стабілізації (експозиція) через керовану розсіяність (мозаїка) до інституційної «джерелізації» знання (псевдодокументальність).

**Перспективним** напрямом подальшого дослідження є розширення запропонованої типології шляхом аналізу фокалізаційної моделі обмеженого знання та її взаємодії з експозиційною, мозаїчною і псевдодокументальною моделями репрезентації альтернативних світів.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ryan M. L. *A New Anatomy of Storyworlds: What Is, What If, As If*. Columbus : The Ohio State University Press, 2022. 226 p.
2. Ekman S., Taylor A. I. Between World and Narrative: Fictional Epigraphs and Critical World-Building. *Journal of the Fantastic in the Arts*. 2021. Vol. 32. № 2. P. 244–265.
3. Skare R. Paratext. *Knowledge Organization*. 2020. Vol. 47. № 6. P. 511–519. DOI: 10.5771/0943-7444-2020-6-511.
4. Мінцис Е., Криштопа Л. Паратекстуальність авторської посвяти: перітекст та епітекст. *Folium*. 2024. № 4. С. 228–233. DOI: 10.32782/folium/2024.4.34.
5. Kraatila E. World-Building as Grand-Scale Speculation: Planetary, Cosmic and Conceptual Thought Experiments in Emmi Itäranta's *The Moonday Letters*. *Fafnir – Nordic Journal of Science Fiction and Fantasy Research*. 2022. Vol. 9. Is. 2. P. 29–43.
6. Clarke A. C. *Rendezvous with Rama*. London : Gollancz, 1973. 256 p.
7. Weir A. *The Martian*. New York : Ballantine Books, 2014. 384 p.
8. Le Guin U. K. *The Left Hand of Darkness*. New York : Ace Books, 1969. 286 p.
9. Chiang T. *Story of Your Life*. Wales : Pan Macmillan, 2024. 352 p.
10. Johnson M. *The Space Between Worlds*. New York : Del Rey, 2020. 336 p.
11. VanderMeer J. *Annihilation*. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2014. 208 p.
12. Herbert F. *Dune*. Philadelphia : Chilton Books, 1965. 412 p.
13. Brooks M. *World War Z: An Oral History of the Zombie War*. New York : Crown, 2006. 342 p.
14. Robinson K. S. *The Ministry for the Future*. New York : Orbit, 2020. 576 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025